

**СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХРОНОЛОГІЧНО МАРКОВАНОЇ
ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ**

Стаття продовжує цикл публікацій з аналізу мовних особливостей українських історичних романів. У ній розглянуто стилістичний потенціал хронологічно маркованої лексики романів І.Білика, Р.Іванченко, П.Загребельного.

Ключові слова: хронологічно маркована лексика, архаїзми, історизми, застарілі слова, стилістична забарвленість.

The article continues the set of publications devoted to the analysis of the language peculiarities of the Ukrainian historical novels. The stylistic potential of the chronologically marked words in the novels of I. Bilyk, R. Ivanchenko, P. Lagrebelny is analyzed.

Key words: chronologically marked, lexical units, archaisms, obsolete words, historical words, colouring.

Розвиток мови шляхом прогресу знаходиться у прямій залежності від розвитку мислення, від життєвої практики, що ускладнюється, від форм спілкування, від історичного розвитку носія мови – народу. Мова – це хранителька історичної пам'яті народу. Вона не просто його супутниця на історичних шляхах розвитку, а й діяльна сила, від якої значною мірою залежить вибір цих шляхів. Мова забезпечує “часову тяглість і безперервність життя, збереження органічності і оригінальності світосприймання етносу при зміні його історичних форм” [3, с.167]. Інакше кажучи, якщо у зв'язку з розвитком суспільства прогресує мислення людей, мова не може залишатись “байдужою” до цього руху по шляху прогресу. Вона також прогресує в своєму розвитку і удосконалюється.

Метою нашої статті є аналіз стилістичного потенціалу застарілої лексики в сучасному українському історичному романі.

Застарілі слова як компонент мови володіють значними стилістичними можливостями. Стилiстичнi функцiї застарiлих слiв виявляються в максимальнiй реалiзацiї цих можливостей у контекстi. Наявнiсть застарiлих слiв у тканинi художнього твору, взаємодiя та спiввiднесенiсть їх з iншими словами на рiзних рiвнях є виявом стилістичного функціонування застарілої лексики в контексті творів сучасних прозаїків.

Хронологічно маркована лексика не створює відчуття архаїчності мови романів, а лише є мовними натяками на зображуваний час. Її вживання дає змогу зрозуміти загальний характер цілої епохи, її мову.

Використання застарілої лексики української мови зумовлене необхідністю вибрати найбільш вирашаний у художньому розумінні варіант серед можливих номінацій. Можливість вибору полягає у самій природі застарілих слів: вони належать до стилістично забарвлених одиниць, що мають певну стилістичну значущість. Віднесеність застарілої лексики до категорії стилістично відзначених слів зумовлена тим, що вони несуть на собі особливий стилістичний відтінок – відбиток застарілої мови.

Висока архаїчна забарвленість, експресивність, властива їм часова приуроченість виділяють архаїзми та історизми серед інших стилістичних категорій, роблять їх цінним засобом художнього зображення дійсності. Через те, що застарілі слова рідко вживані у мові, вони яскраві, своєрідні, контрастні іншим загальноновживаним лексемам, і тому вносять у текст певне емоційне напруження.

Архаїзми в художньому тексті перебувають у актуальнішій стилістичній позиції, ніж історизми, тому що на фоні своїх нейтральних синонімів їх незвичайність,

експресивність здаються більш випуклими, і стилістичний вибір падає переважно на архаїзми.

Можливість використання цієї архаїчної групи лексики у переносному значенні і в системі тропів підсилює їх стилістичний потенціал. Архаїзми, введені письменниками в історичні романи, стилістично різноманітні і виконують різні стилістичні функції, які тісно пов'язані зі стилістичною забарвленістю цих слів. Часто архаїчна лексика набуває в сучасній українській мові новацій, що дає їй змогу виразити нові поняття сучасної дійсності й ожити заново, одержавши нову сполучуваність і нові зв'язки у мові.

З появою нових значень застарілі слова можуть набувати нової емоційної або нової функціонально-стильової забарвленості, і тоді їх вживання у мові зумовлене не тільки семантичною, а й стилістичною парадигматикою. Можливість використання застарілих слів залежить від їх експресивності, внаслідок рідшої вживаності вони вносять у мову деяку незвичайність, виразність. Головною причиною звернення письменників до застарілих слів є їх здатність набувати у контексті мовленнєвої стилістичної забарвленості, а також здатність сполучатися у деяких випадках з нейтральними лексемами різних функціональних стилів. Це викликає певний стилістичний ефект, внаслідок того що їх стилістична забарвленість у синтагматичному плані не збігається зі стилістичним забарвленням у плані парадигматики, тобто в мовленні вони мають зовсім інше стилістичне значення. У випадках використання архаїзмів з метафоричним переосмисленням вони служать для реалізації таких рис художнього стилю як образність, емоційність. Головне завдання таких слів – емоційно впливати на читача.

“Многі віки думки в нашій землі неминуче мали форми святості...” [5, с.287].

Мова історичних художніх творів двопланова за своєю природою.

У них успішно співіснують сучасна письменникова мова та мова зображуваної епохи. Характер сполучення цих двох мовних стихій, їх обсяг, способи, прийоми введення елементів мови зображуваної епохи у тканину художнього твору можуть виявитись специфічними для різних авторів, спрямувань, жанрів.

Історизми найбільш чітко закріплені за певною історичною епохою. Вони виступають у тексті в ролі темпорального показника, що відносить зміст твору до певного реального часу, тобто в ролі тих особливих мовних засобів, що співвідносять зміст тексту з певним реальним часом.

Власне архаїчна лексика більш нейтральна в цьому плані. Так історизми *боярин*, *воєвода* є основними характеристичними засобами в описі подій Київської Русі, тоді як архаїзми типу *чадо*, *десниця* можуть бути в однаковій мірі співвіднесені з іншими періодами в розвитку держави.

Відтворюючи мовний колорит епохи, особливості слововживання, типового для зображуваного історичного періоду, письменники вводять у тексти творів для позначення певних груп чи окремих представників “простого народу” слова типу *смерд*, *чернь*, *голота*, *хлоп*, *хлопство*, *чага* та інші, мовна оболонка яких свідчить про те, що у свій час вони виникли в середовищі панівних верст, які не приховували свого презирливого ставлення до “неімущих”. У історичних романах другої половини ХХ століття ці слова виступають лише як історично типові терміни, які в контекстах (у мові автора і в мові персонажів – вихідців з народу) втрачають відтінок презирливості:

“Ти хто єси ? Смерд а чи **челядник** ?

– Смерд! – гордовито відповідав хлопець.

– А я – м ... **челядниця**. Роба”. [1, с.86].

У інших контекстах, навпаки, служать для підкреслення зневажливого ставлення до простого люду (в мовних партіях персонажів – представників панства): “*Не знаються з **хлопством!** – набундючніше відмовила пані Раїна, вже й не знаючи кому посилаючи те **хлопство**”.* [5, с.30].

Частіше суспільно-політична лексика введена в канву історичних романів без особливого емоційного забарвлення:

“Восьмеро дужих **смердів** несли маленьку княжну”. [6, с.371].

“Все дамо тобі, не журися, – і землі, й села, і **челядь**” [2, с.45].

Серед тих специфічних проблем, які постають перед письменниками – представниками художньо-історичного жанру, особливої майстерності вимагає відтворення культурно-побутового колориту епохи. Письменникам доводиться відшукувати такі засоби художнього розкриття історичного минулого, які б допомагали їм, з одного боку, найбільш адекватно і рельєфно відтворити особливості зображуваної епохи, досягти того, щоб читачі почували себе якщо не співучасниками епохи, громадянами країни, в якій відбуваються події роману, то хоча б споглядальниками, а з другого боку, не захоплюватись надмірно історичною екзотикою, побутовізмом, що завжди загрожує перетворитись на самоціль. Відчуття епохи в художньо-історичному творі досягається широким введенням архаїчної лексики, яка характеризує різні сторони соціально-економічного та культурного життя народу, особливості побуту та звичаїв.

В українських історичних романах другої половини ХХ століття як необхідний компонент правдивого відтворення епохи вільно вживаються назви зниклих народів (*анти, в'ятичі, дуліби, готи, кіммерійці, сармати, скіфи* та інші), назви країн і різних географічних об'єктів (*Річ Посполита, Ітіль, Гниле море, Понт, Любеч, Іскоростень*), назви одиниць виміру (*миля, верста, гони, п'ядь, лікоть*), назви жител (*горниця, ложниця, палата, світлиця, страдниця, мийня, терем, шинок*), назви одягу (*жупан, запаска, свитка, намітка*), назви страв, звичаїв (*саламаха, сікер, куліш*), назви предметів домашнього вжитку (*веретено, рискалі, мотиги*) та інші.

З метою історичної стилізації вдало введені в канву творів описи народних звичаїв та свят:

“У ясный день **Ярила** – свято весни – найвродливіша з-поміж довколишніх поселян дівчина ... їхала в поле”. [4, с.20].

“Коні прикрашені барвистими стрічками, молодь виспівувала пісні навколо вбраної в одяг **колоди**. Це і було **свято колоди**, яку прикрашали вінками і шовками” [2, с.145].

Глибоке знання історії, що постало завдяки вивченню староукраїнських літописів, знайомство з українськими етнографічними та фольклорними збірниками дало змогу письменникам чіткіше деталізувати у своїх творах побутовий устрій народного життя, дотриматись правильності у вживанні слів, що позначають конкретні історичні поняття, явища, предмети.

Слід відзначити, що поряд із прямим введенням застарілих слів, що характеризують історико-суспільний, побутовий і культурний колорит епохи, в українських історичних романах другої половини ХХ століття часто трапляються і випадки їх метафоричного вживання: – “Хто есте й пощо хапаєте мене **як татя!** – хрипів київський князь, хрипів од болю й безсилої люті”. [1, с.120].

“Один той Маломир у всьому розбурханому світі! Один **яко перст...**” [2, с.48].

Отже, збагачення смислової та емоційно експресивної мови історичної прози, підсилення її виразності, пов'язане з вживанням в ній хронологічно маркованих (застарілих слів). Використання їх, з одного боку, є продовженням традицій та художнього досвіду класичної української літератури, а з другого – вносить нове в мову сучасної прози способами і прийомами використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. І.Білик. Меч Арея: Роман. – К., 1990.
 2. Р.Іванченко. Отрута для княгині: Роман. – К., 1995.
 3. В.Іванишин, Я.Радевич-Винницький. Мова і нація. – Дрогобич, 1994. – 218 с.
 4. Р.Іванченко. Гнів Перуна: Роман. – К., 1982.
 5. П.Загребельний. Я, Богдан: Роман. – К., 1983.
- П.Загребельний. Євпраксія: Роман. – К., 1987.